

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

|| Sayı/Issue 7 (Nisan/April 2022), s. 71-79.
|| Geliş Tarihi-Received: 12.03.2022
|| Kabul Tarihi-Accepted: 25.04.2022
|| Araştırma Makalesi-Research Article
|| ISSN: 2687-5675
|| DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1086853

Uygur Sivil Belgeleri Işığında Eski Uygurlarda At

Horse in Ancient Uighurs in the Light of Uyghur Civil Documents

Hatice Veli*

Öz

Türklerin öteden beri bozkırda yaşadıkları ve hayvancılığa dayalı üretim şekilleri geliştirdikleri bilinmektedir. Daha sonraki dönemlerde Türkler yerleşik hayata geçerek şehirleşmeye yöneldiler de hayvancılık onların hayatında çok önemli bir yer tutmaya devam etmiştir. Özellikle at yetiştiriciliği, yerleşik yaşamın önemli bir unsuru olarak da devamlılığını korumuştur. At yetiştiriciliği daha önceki Türk topluluklarında olduğu gibi Koço Uygurlarında da öne çıkmaktadır. Uygurların iktisadi faaliyetlerinde, ulaşım işlerinde ve günlük yaşamında atın oldukça önemli bir yeri vardır. Öyle ki at, ilk olarak Uygurlarda devlet hazinesinin en önemli gelir kaynaklarından birini oluşturmuş ve mal-mülk cinsinden ödenen vergiler arasında vergi tahsili ve ödeme aracı olarak kullanılmıştır. Bireylerin kendi arasında ya da bireylerle devlet arasında düzenlenen sözleşme belgelerinde de atlar cezai ödeme aracı olarak kabul görmüştür. Makalemizde Uygur sivil belgelerinden hareketle özellikle Koço Uygurlarında atlar, at yetiştiriciliği ve atlarla birlikte ortaya çıkan kültürel doku ele alınacak; bu kültürel doku içinde atların ticaret, ulaşım, haberleşme ve hukuki işlemlerde kullanılması üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Uygur Sivil Belgeleri, Koço Uygur Devleti, Eski Uygurlar, at yetiştiriciliği, sözleşme belgeleri.

Abstract

It is known that Turks have lived in the steppe for a long time and developed production methods based on animal husbandry. In the later periods, although the Turks settled down and turned to urbanization, animal husbandry continued to occupy a very significant place in their lives. Especially horse breeding has maintained its continuity as an important element of sedentary life. Horse breeding is prominent in Koço Uyghurs as in previous Turkish states. The horse takes very important places in the economic activities, transportation and daily life of the Uyghurs. Horse trade is the most vital income source of the state treasury. Besides horses were also used as a tax and payment tool among the taxes which is paid in terms of property. In addition, horses have also been accepted as a means of penal payment in the contract documents which organize relationship between individuals or between individuals and the state. In our article, horses, horse breeding and the cultural texture that emerged with horses in Koço Uyghurs will be discussed based on Uyghur civil documents; in this cultural texture, the use of horses in trade, transportation, communication and legal transactions will be emphasized.

Keywords: Uyghur Civilian Documents, Koço Uyghur Kingdom, Old Uyghurs, horse husbandry, contracts.

Giriş

840 yılında Ötüken Uygur Devletinin yıkılmasından sonra Uygur boyları dağılmaya başlamıştır. Uygur boylarından on beşi batıda yaşamakta olan Karluklara katılmıştır. Bir grup Anshi'ye (Kuça), bir grup ise Tibet'e gitmiştir. (Ouyang vd., 1974-1975, s. 6130-31) Kendi topraklarında kalan 13 boy, yeni bir kağan seçerek devletlerini kurtarmak için çaba harcamışlar ancak başarılı olamamışlardır. Uygurlar bu kargaşada Ötüken'i terk ederek çeşitli coğrafyalara dağılmışlardır. Uygur Türklerinin bir grubu da Doğu Türkistan'a, orada eskiden beri yaşamakta olan soydaşlarının yanına göç ederek, Tanrı Dağları'nın güneyindeki Turfan ve Karaşar (Karaşehir) bölgesine yerleşmişler. Turfan ve çevresinde yerleşen Uygurlar tarihte Koço Uygur devleti, Turfan Uygur Devleti veya İdikut Uygur devleti gibi farklı adlarla adlandırılan Uygur Devletini kurmuşlardır. Daha önceki Türk devletlerinden farklı olarak yerleşik yaşam tarzını benimseyen Koço Uygurları, siyasi açıdan çok etkin olmamalarına rağmen, kültürel ve sanatsal açıdan oldukça zengin eserler vermişlerdir. Başta Budizm olmak üzere, Manihaizm ve Hıristiyanlık gibi çeşitli dini inançlara ait eserler bırakan Uygurlar, aynı zamanda dini içerikli olmayan, hukuki nitelik taşıyan sözleşme metinleri, taahhütler, hesap makbuzları, vb. birçok farklı konuları içeren belgeler de bırakmışlardır. Ayrıca Uygur şehirleri İpek Yolu ticaretinin en etkin yapıldığı kavşak noktalarında yer aldığından Uygurlar; sanat, edebiyat ve ticaret sahasında kendilerini geliştirmişlerdir. Bunun yanında Uygurlardan kalan eserlerde çok dillilik ve çok kültürlülük göze çarpmaktadır.

Koço Uygur Devletleri 1130 yılında Karahıtaylara, 1209 yılında ise Cengiz Han'ın tâbiyetine girmiştir. Barçuk Art Tekin de Cengiz Han tarafından "Beşinci Oğul" olarak kabul edilip Cengiz'in kızı ile evlendirilmiş ve Barçuk Art Tekin de İdikut unvanını kullanmaya devam etmiştir (Brose, 2002, s. 435).

Moğol İmparatorluğunun hâkimiyetine giren ilk gelişmiş ve medeni toplum olan Uygurlar, imparatorluk sınırları içerisinde yer alan çoğu uluslarda/hanlıklarda etkin rol oynamışlardır. Uygur yazısının Moğollara geçmesi Uygur kültürünün Moğol İmparatorluğu'ndaki nüfuzunun artmasını sağlamıştır. Belli bir kültürel birikime sahip olan Uygurlar, Moğol yönetici sınıfının eğitiminde önemli görevler almışlar; idareci ve teşkilatçı yetenekleriyle de Moğol İmparatorluğu'nun yönetici sınıfında yer edinmişlerdir.

X V. yüzyıl kaynaklarında Çağatay Hanedanlığı idaresinde bulunan Turfan ve Kumul (Hami) bölgesi "Uyguristan" olarak anılmıştır (Oda, 1978, s. 23). Bu bölgede yaşayan Uygurların bir bölümü Budizm'e ve Manihaizm'e inanmaya devam ederken bir bölümü İslam'ı kabul etmiştir.

Çalışmamıza konu olan Uygur sivil belgeleri, 20.yüzyılın başlarından itibaren Fin, Rus, İngiliz, Alman, Japon, Fransız ve Çinli araştırmacıların çeşitli tarihlerde Doğu Türkistan'da düzenlediği arkeolojik kazılar ve araştırmalar sayesinde gün ışığına çıkarılmıştır. Bu belgelerin koleksiyonları Berlin'de, Leningrad'ta, Kyoto, Londra, Paris, Helsinki, Pekin, Ürümçi ve İstanbul'da bulunmaktadır (Arat, 2002, s. 1599-1601; İzgi, 1987, s. 51; Özyetgin, 2014, s. 20). Belgelerin büyük çoğunluğunun 13. - 14. yüzyıllara ait olduğu düşünülmektedir. İçeriği bakımından oldukça zengin olan bu belgeler; Uygurların kendi aralarındaki veya kendileri ile devlet arasındaki hukuki düzenlemeleri içeren belgeler olup, içerik bakımından borç alıp verme, alım satım, kiralama, rehin, vakıf vesikalari ve vasiyetnameler gibi birçok farklı sözleşmelerden oluşmaktadır.

Uygurların hukuki yaşam düzeninin yanında Uygurların siyasi, iktisadi ve kültürel yaşamına da ışık tutan bu belgeler, Uygurların iktisadi yaşamının temel unsurlarından birini oluşturan hayvancılık, özellikle de at ile ilgili de önemli bilgiler barındırmaktadır.

Bu çalışmamızda söz konusu dönemden kalan Uygur sivil belgelerinden hareketle eski Uygurlarda günlük yaşamın önemli bir kısmını oluşturan atın kullanım alanları üzerinde durulacaktır.

1. Eski Uygurlarda At Yetiştiriciliği

Türklerin ilk yaşam alanları olan bozkırlar hayvancılık için oldukça elverişli idi. Dolayısıyla Türklerin başlıca besin maddeleri, giyim-kuşam eşyaları veya günlük yaşamda kullandıkları çeşitli eşyalar ağırlıklı olarak besledikleri hayvanlardan elde ediliyordu. Hayvancılık İslamiyet'ten önceki Türk devletlerinin ekonomisinin önemli bir kısmını oluşturuyordu. At ve koyun ise Türklerin hayvancılığında önemli unsurlar idi (Çandarlıoğlu, 2013, s. 44). Türk devletleri komşu milletlere umumiyetle at başta olmak üzere canlı hayvan, konserve et, deri, kösele, kürk, hayvanî gıdalar satarlar, karşılığında hububat ve giyim eşyası alırlardı (Kafesoğlu, 2015, s. 312).

Köktürklerin yaşadığı coğrafyada devlet kuran Uygurlar, Çinlilerle olan ticari ilişkileri devam ettirmiştir. Ötüken Uygur Devleti zamanında (744-840) Uygurlar Doğu ile Batı arasındaki İpek Yolu ticaretinde önemli rol oynamaya başlamışlardır. At, Uygurların Çin'e sattığı ürünlerin başında gelmektedir. Çin yıllıklarında Uygurlarla Çinliler arasındaki ticaretin en yoğun olduğu dönemlerde Uygurların Çin'e yüz bin at gönderdiğine dair kayıtlar bulunmaktadır (Ouyang vd., 1974-75, s. 1348). Bu durum Uygurlarla Çinliler arasında yapılan ticaretin hacminin oldukça büyük olduğunu göstermektedir. Ayrıca Çin yıllıklarında Uygurların Çin'e sattığı her bir atın fiyatına dair bilgilere de yer verilmiştir. Bu kayda göre "Bir atın fiyatı 40 parça¹ ipekli kumaştır." (Liu, 1975, s. 5207)

Koço Uygularından bağımsız bir şekilde Shazhou ve Suzhou'da kurulan Uygur devletleri de Çin ile ticari ilişkiler içerisinde bulunmuştur. Song Sülalesi yıllığında Shazhou, Suzhou Uygurlarının Çin ile yaptığı ticari faaliyetlerine ilişkin kayıtlar bulunmaktadır. *Songshi*'de "Ta'i-P'ing Xing-guo'nun 2. yılı kışın, Song Sülalesi Ganzhou, Shazhou Uygur Hakanı'nın yeğenine madeni para, ünlü atlar ve kıymetli taşlar hediye etti ve kullanması için araba hazırlattı. 5. yılı, Ganzhou, Shazhou Uygur Hakanı'ı Ye-luo, He-mi, Li-e, Bei-yi-de adlı dört kişiyi göndererek deve, ünlü at, kehribar, akik taşı hediye etti." kaydı geçmektedir (Tuo, 1977, s. 14114). Bunun yanında "Da-zhong-xiang-fu'nun 3. yılı (1010 yılında), Shazhou Uygur kağanı Ye-luo-he, Zuo-wen zai-xiang(başbakan?) He-ju Lu-yue'yu, Shu-mi-shi (danışman?) Zhai-fu-shou-rong başkanlığındaki heyeti göndererek saraya hediye sundu" ibaresi de not edilmiştir (Tuo, 1977, s. 14115). Ayrıca Çin yıllıklarına Koço'da yapılan iç ticaretle ilgili de bazı bilgilere rastlanmaktadır. 981 yılında Koço Uygur Devleti'ni ziyaret eden Çin elçisi Wang Yen-te Uygur Devleti'nde yapılan at ticareti üzerinde dururken "İyi bir atın fiyatı bir pi ipektir. Zayıf ve bakımsız atlar ise yemek için kullanılır ve değeri yalnız bir zhang² ipektir" demektedir (Tuo, 1977, s. 14113; İzgi, 2000, s. 67).

Tarımın yanında hayvancılık da Koço Uygurlarında iktisadi yaşamın temelini oluşturmuştur. Çinli elçinin elçilik raporunda Uygurların hayvancılık ile de uğraştıklarına dair bazı bilgiler not etmiştir. Elçi gördüklerini anlatırken "Bu arazide otlar çok boldur. Kral (Han), prensesler ve veliahtların her birisinin at sürüleri vardır. Onlar bin Li'den

¹ Çince "parça" anlamında gelen *pi*匹, kumaşlar için kullanılan ölçü birimidir. Bir *parça(pi)* kumaş yaklaşık 23.1 metreye eşittir. <https://baijiahao.baidu.com/s?id=1713661303719222919&wfr=spider&for=pc>, [Erişim Tarihi: 15.02.2022].

² Çince kullanılan bir çeşit uzunluk ölçü birimidir. Bir Zhang (丈), şu an yaklaşık 3.33 metreye eşittir. <https://zhidao.baidu.com/question/586670122899135085.html>, [Erişim Tarihi: 15.02.2022].

daha fazla genişlikteki düz ovada otlatılır. Onlar derisinin rengi ile kendi sürülerini ayırt ederler, hiç kimse sürüsünün sayısını bilmez.” demektedir (Tuo, 1977, s. 14112; İzgi, 2000, s. 65).

Tarihi belgelerin yanında, söz konusu döneme ait Uygur sivil belgelerinde de atla ilgili bilgilere rastlanılmıştır. Uygur sivil belgeleri incelendiğinde Uygurlarda atın cezai yaptırımlarda, vergi ödeme aracı olarak, ulaşım aracı posta teşkilatlarında kullanıldığı ve ayrıca ailenin mülkü olarak aile bireylerine miras bırakıldığı görülmüştür.

2. Cezai Yaptırımlarda Atın Kullanımı

Uygur sivil belgeleri ceza hukukuyla ilgili de önemli bilgiler içermektedir. Belgelerde tespit edilen ceza türleri ölüm cezası, dayak cezası, para-mal cezası, yasa cezası, töre ve yargı hükümlerine göre uygulanan ceza gibi kaç farklı tür görülebilmektedir (Arat, 2002, s. 1623-1624). Ayrıca at da bir çeşit meta olarak cezai ödemelerde kullanılmıştır. Uygur sivil belgelerinde geçen bir çeşit ceza türü olan para-mal cezası sözleşmenin bozulmaması için caydırıcı yöntem olarak hem de mali bir tazminat olarak her zaman geçmiştir (Özyetgin, 2011, s. 343).

Atlar, cezai yaptırım olarak üzüm bağı satış belgesinde (Yamada, 1993, s. 25) anlaşma bozulduğu zaman *bägät-ler-ke* (beylere) verilecek ödeme olarak, bir tarla satış belgesinde (Yamada, 1993, s. 27), *il-bäg-ler-iñe* (şehir valilerine) verilecek ödeme olarak, evlat edinme belgesinde (Yamada, 1993, s. 116), *balıq taruğa-larıña* (şehir valilerine) verilecek ödeme olarak, köle azat etme belgesinde (Yamada, 1993, s. 130; Li, 1996, s. 37), *şazın ayguçı’ya* (din danışmanı) verilecek cezai ödeme olarak, vasiyet belgesinde (USp.78; Yamada, 1993, s. 134; Li, 1996, s. 293), *içgerü ağılık’a* (saray hazinesi) verilecek ödeme ürünü olarak, bir diğer vasiyet belgesinde (Yamada, 1993, s. 136; Li, 1996, s. 54), *qoço bäg-iñe* (Koço Beyi), cezai ödeme olarak kullanılmaktadır.

Atın cezai uygulamalarda kullanıldığına dair bilgiler aşağıdaki sivil belgelerde geçmektedir.

(1) *tonguz yıl bişinç ay on altı-qa manga tärbiş* (2) *-kä yunglaq-lıq çav yastuq kägäk bolup* (3) *atam-ning manga ülüş-tä täggän taysang-tağı* (4) *on altı är kömär borluq-ta manga tägär çırquş*(5) *-tın alıp öngdün singar-ın alıp yarım borluqum-nı* (6) *udçı buq-a äsän ikägü-tin yüz yastuq çav alıp* (7) *toguru tomlitu satdım bu kün-tin minça ming* (8) *yıl tümän kün-kä tägi udçı buq-a äsän ikägü* (9) *ärklig bolzun taplasa özläri ätläp yizün* (10) *taplamasa adın kişi-kä ötkürü satzun bu bitig* (11) *-ni qılmış kün üzä bu borluq satıg-ı çav-nı* (12) *tükäl sanap altım biz udçı buq-a äsän ikägü* (13) *tükäl sanap birtimiz bu borluq yolınta män tärbiş* (14) *-niñ aqam inim yigenim tagayım kim kim m-ä bolup* (15) *çam çarım qılmazun-lar apam birök ärklig bäg* (16) *işi yat yalavaç küçin tutup çam çarım* (17) *qılsar-lar* (18) *ulug süü-ke bir altun yastuk içger-i ağılık-ka*(19) *bir kümüş yastuk beget-ler-ke birer*(20)*eder-ke yaraşu at kızgut birip sözleri yorımızun.* “Domuz yılı, beşinci ay(ın) on altısında, bana Terbiş’e kullanmak için çav yastuk gerek olup (3) Babamdan bana hissede düşen (mirastan düşen) Taysan’daki (4) onaltı amelik bağın bana kalan, Çırquş-tan başlayarak, doğu taraftaki yarım bağımı Udçı Buqa (ile) Esen’e, her ikisinden 100 yastuk çav alıp doğrudan sattım. Bu günden itibaren bin (8) yıl, onbin güne kadar Udçı Buqa, Esen bu ikisi (bu bağa) sahip olsun. İsterlerse kendileri işletip istifade etsinler. İstemezlerse başka kişiye bırakıp satsınlar. Bu senedi yaptığımız günde bu bağın satış (bedeli) çavı tamamen sayıp aldım. Biz Udçı Buqa ile Esen ikimiz tamamen sayıp verdik. Bu bağ konusunda ben Terbiş’in; ağabeyim, küçük erkek kardeşim, yeğenim ve dayım her kim olursa olsun itirazda bulunmasınlar. Fakat eğer güçlü bey ve eşi(nin), yabancıların nüfuzunu kullanıp itiraz ederlerse Ulu majestelerine (Büyük Kağana)1 altun yastuk, saray hazinesine gümüş yastuk, beylere birer eyere yaraşır at ceza (parası olarak) verip söz- -leri geçmesin!” (Yamada, 1993, s. 25[19]).

(1)//////////(...)//-ke maña turmuş tigin-ke taydu-(2)ta yuñlak-luk çav yastuk kârgâk bolup koço-takı koçır apam (3) birleki küdegüm tapmuş-ka ülüş-te tegmiş kır-a suvdun yir-ler-im-ni (4)-ni ülüş bitiği birle sekiz on yastuk çuñdoñ bao-çao-ka vapso tu-(5)-ka toguru tomlitu satdım bu çav-nu bitig qılmış kün üzä (7) män vapso tu tükäl sanap birdim män turmuş tigin ymä tükäl sanap (8) aldım bu kün-tin münça tapmuş-ning aqa-sı ini-si yigän-i tagay-ı (9) kim kim m-ä çam çarım qılmazun-lar apam birök ärklig bæg (10) iş-i küçin tutup çam çarım qılsar-lar (11). ulug süü-kä bir altun yastuq basıp **il bæg-lär-ingä ädär-kä** (12) yaragu **at** birip sözlär-i yorımazun. “Bana Turmuş Tigin’e Taydu- -da kullanmak için çav yastuk gerek olup, Qoço’daki Qoçing Apam ile ortak damadım Tapmuş’a mirastan kalmış boş tarla ve sulama yerlerimi (?)ülüş senedi (vasiyet belgesi) ile 80 yastuk çundung bav-çav’a Vapso tu’ya doğrudan sattım. Bu çavı senedi yaptığımız günde ben Vapso tu tamamen sayıp verdim. Ben Turmuş Tigin de tamamen sayıp aldım. Bu günden itibaren Tapmuş’ın ağabeyi, erkek kardeşi, yeğeni, dayısı her kim olursa olsun itiraz etmesinler! Fakat eğer güçlü bey ve eşi(nin) nüfuzunu kullanıp itiraz ederlerse Ulu majestelerine (Büyük Kağana) 1 altun yastuk verip il beylerine eyere yaraşır at verip sözleri geçmesin.” (Yamada, 1993, s. 27[11]).

(7) men çintso ayag-ka tegimlig-niñ inim içim oglum kam (8) kadaşım ilmezün tartmazun apam birök ilgili tardıglı (9) sakınsar sav-ları yorımazun yasa-takı kın-ka tegzün(10)ler men kyytso tutuñ-nuñ titso-nı men başlap inim içim (11) kam kadaşım erklig beg işi-niñ küçin tutup(12) üntürür-men tiser-ler savları yorımazun-lar (13)öğödey suü-siñe iki yürüñ adan ötünüp ambi (14) **balık taruga-larıña eder-ke yaraşu at** birip çintso (15) ayag-ka tegimlig-ke bir-ke iki birip ağır kın-ka tegir-biz. “Ben Çintso saygı değerın erkek kardeşim, ağabeyim, oğlum, kardeşlerim baskı yapmasın, eğer baskı yapmayı düşünürlerse sözleri geçmesin. Yasadaki cezaya uğrasınlar. Ben Kyytso Tutung’un öğrencisi, ben başta olmak üzere erkek kardeşim, ağabeyim, kardeşlerim, güçlü bey hanımı gücüyle geri alacağım derseler sözleri geçmesin. Öğödey hana iki altın altın verip, Ambi şehrinin valilerine eyere yaraşır at verip, Çintso saygı değere bire iki verip ağır cezaya uğrarız.” (Yamada, 1993, s. 115 [12]).

(11) biz munta soñ ölser şinkin sin-in başlap oğlan-larım birle evim-ni tutup ayıtışıp (12) keñişip yorızunlar oğlan-larım birle sığışu yaraşu umasar pintuñ avim-teki (13) negü-ke kim-ke katıl-madın öz bodı örü tag-ka kodı kum-ka brsar tört yol-ı(14) boş bolzun bu bitig-teki söz-tin öñi boşar biz. (15) ulug suu-ka bir altun aka ini tegid-ler birer kümüş yastuk iduk-kut-ka (16)bir ystuk **şazın ayguçı-ka bir at** kızgut ödüñüp sözleri yorımazun. “Biz burada sonra ölürsek Şinkin Sin başta olmak üzere oğullarım ile evimi yönetip anlaşarak yürüsünler. Oğullarım ile anlaşamazsa Pintung evimdeki kişilere katılmadan kendi yoluna gitsin. Bu sözleşmeden artık çıkarız. Hana bir altın, ağabey-kardeş şehzadelere birer gümüş yastık, İdikut’a bir yastuk, din danışmanına bir at ceza vererek sözleri geçmesin.” (Yamada, 1993, s. 130[16]; Li, 1996, s. 37.10c [3]; Sayit ve Yüsüp, 2000, s. 308 [3]).

(1) küskü yıl sekizinç ay sekiz ygrmike (2)men tüşiki ağır igke tgmış-ke(3) edgü ayıg bolgay-men tip kişim(4) Silağ-ka bitig kodtum munta (5) kin er-ke beg-ke tegmetin evim-ni (6) tutup oglum altmış kay-a-nı (7) asırap yorızun oglum koşañ esen (9) kaya olar ögey anamız biz-ke (10) tgir alır biz tep almazun, katıl(10)mazunlar apam birök alır-biz (11) tip çamlaslar-lar ulug süü-ke(12) bir altun yastuk oğlan tigid-(13)lerke birer kümüş yastuk (14) içgerü ağılık-ka bir yastuk (15) **içgerü ağılıkka bir at** birip ağır kın-ka tegip sözleri yorımazun. “Fare yılı sekizinci ayın 18’inde ben Tüşiki ağır hastalandığımdan dolayı, ne olur ne olmaz diye eşim Silağ’a vasiyet bıraktım. Bundan sonra evlenmeden evimi tutup, oğlum Altmış Kaya’yı koruyup büyütsün. Oğlum Koşang, Esen Kaya onlar üvey anamız bizimle evlenir deyip almasınlar, kabul etmesinler. Eğer biz alacağız diye dava ederlerse yüce hana bir altın yastuk, genç şehzadelere birer gümüş yastuk, hazineye bir yastuk, hazineye bir at vererek ağır cezaya çarptırılarak sözleri geçmesin.” (Yamada, 1993, s. 134 [15]; Li, 1996, s. 293 [14]; USp.78).

(1) takıgu yıl üçünç ay iki yanıka men (2) köni kuz ağır igke tegip ölüp ıdıp (3) bargay men tip şinkuy tutung beg-ke (4) küdegüm like-ke kingeşip aydışıp (5) keşsi-te tugmış burhan kulı atlıg

(6) *ogul-an-ka ögke kañka buyan-ı* (7) *tegzün tip boş bitig birtim* (8) *bu künte mınça burhan kulı-nıñ H* (9) *örü tag-ka kotı kum-ka barsar* (10) *öz köñlün-çe buyan birip yorızun* (11) *mniñ katın-larım tirige-ltmış-e başlap* (12) *ev-teki katınlarım mniñ tugmışlarım* (13) *kim yme çamlamazun-lar çmlasar-lar H* (14) *içgerü ağılıkka bir altun yastuk H* (15) **koço begiñe bir at balık begiñe bir ud birip ağır kıyn-ka tegzün.** “Tavuk yılı, üçüncü ayın ikisinde, ben Köni Kuz ağır hastalanıp ölüp gidersem diye Şinkuy Tutung bey ile, damadım Like ile konuşup, Kevşi’den doğmuş Burhan Kuli oğlanı anasına, babasına sevap getirsin diye Azatlık Belgesi verdim. Bugünden sonra Burhan Kuli’nın serbestçe sevap işleyip yürüsün. Ben kadınlarım Tirige-ltmış başta olmak üzere evdeki kadınlarım, akrabalarım, kim de kim dava ederse, hazineye bir altın yastuk, Koço bey’ine bir at, şehir valisine bir inek vererek ağır cezaya çarptırılınsın.” (Yamada, 1993, s. 135 [15]; Li, 1996, s. 54[15]).

3. Atın Vergi Ödeme Aracı Olarak Kullanımı

Belgelerde atın vergi ödeme aracı olarak da kullanıldığı bilinmektedir. Uygur Sivil belgelerinde Uygurların *kupçur~kupçır* ve *koluş~ koltka~kolka* olarak bilinen vergilerin karşılığında at verdiklerine dair bilgiler bulunmaktadır. (Özyetgin, 2004, s. 86-91, s. 133-136). Yuan sülalesi döneminde devlet, ordunun ihtiyacını karşılamak veya posta işlerinde kullanılacak at ihtiyacını karşılamak amacıyla, kendilerine tabii oldukları *uluslardan* hayvan cinsinden vergiler toplamışlardır. Kubilay han döneminden önce Moğol devletinde at ve diğer büyükbaş, küçükbaş hayvanların idaresi ile ilgili mükemmel bir uygulama yürürlükte değildi. Moğollar Liao Sülalesi’ni ortadan kaldırdıktan sonra, Shizu döneminden itibaren hayvanların yönetimi ile ilgili belli kurumlar tesis etmişlerdir. Bu tarz kurumlarla, yaylakların yönetimi, hayvan yemlerinin tedariki, hayvanlardan kesilen yünlerin boyanıp işlenmesi, kırbaç ve atın eyerinin yapımı ile ilgili çeşitli uygulamalar yürürlüğe konulmuştur (Wang ve Zhang, 2011, s. 63).

Yuan Sülalesi döneminde at ve koyun sahibi olanlar, vergilerini sahip oldukları hayvanlar üzerinden ödüyorlardı. Taizong Ögödey “Moğollar arasında 100 atı olanlar, atları içerisinde bir dişi at (aygır), 100 ineği olanlar, birini, 100 koyunu olanlar ise bir koyun ödemekle sorumlu idiler.” (Song vd., 1976, s. 29).

Bunun yanında Yuan sülalesi hükümeti ata olan ihtiyacını karşılamak amacıyla halk arasında zaman zaman at satın almıştır. Kubilay döneminden itibaren at satın alma uygulaması genişletilmeye başlamıştır. Zhongtong’ın ilk yıllarında (1260 yılında) Kubilay emir verip “Her lu³’da yer alan at pazarındaki atlar 10 bine ulaştığında, Kai-ping fu’ya gönderilmeli” emrini vermiş ve bu emre göre aynı yıl 11. ayda Lu’daki at pazarındaki 250 binden fazla at, Moğol askerleri içerisindeki atı olmayanlara verildi.” kaydı geçer (Song v.d, 1976, s. 66). Bunun yanında Moğol devleti savaş zamanında veya seferlerinde halka at verme zorunluğuna getirmiştir (Wang ve Zhang, 2011, s. 67).

Atın vergi ödeme aracı olarak kullanıldığına dair bilgiler aşağıdaki sivil belgelerde geçmektedir:

(1) *küskü yıl çahşaput ay altı* (2) *yañı-ka el buka elçi-ke* (3) *koluş birle bergü bir at* (4) *at-nı altın sekiz bakır* (5) *berip tokuz üç kişig-(6)-ke tutz-un.* “Fare yılı, on ikinci ayın altısında Elçi El Buka’ya koluş (vergisi için) verilecek bir at atı, Altın sekiz bakır verip dokuz üç (?) kişi için alsın.” (USp 80).

(1) *çoba yıgmuş atı biş bakır* (2) *k ı tugrıñ atı biş bakır* (3) *kır çeçek atı biş bakır* (4) *yağmuş tan atı biş bakır* (5) *yegençük atı biş bakır* (6) *temir asag atı biş bakır* (7) *irçük atı biş bakır*

³ Çincece “路yol” anlamına gelen sözcük Song (960-1279), Yuan Sülalesi (1271-1368) döneminde kullanılan bir çeşit idari birimdir. <https://baike.baidu.com/item/%E8%B7%AF/6635394?fr=aladdin>, [Erişim Tarihi: 10.02.2022].

(8) *ık pa atı biş bakır* (9) *birip çou alzun* (10) *kopçır-ka* “Çoba Yıgılmış atı beş bakır, K...ı Tugrır atı beş bakır, Kır Çeçek beş bakır, Yagmış Tan atı beş bakır, Yegençük atı beş bakır, Temir Asag atı beş bakır, İrçük atı beş bakır, İk Pa atı beş bakır vererek çav alsın. Kupçır (vergisine) [tutsun] (Li, 1996, s. 192[3]).

4. Atın Ulaşım Aracı Olarak Kullanılması

Tarihi kayıtlarda “Dört bir taraftan gelen elçiler, posta istasyonlarında kalırlar, yiyecekler yer ve içecekler içerler.” (Song vd., 1976, s. 2583). Buraya gelen posta memurlarının yiyecek-içecek masrafları, posta teşkilatı için yüksek bir bütçe sayılırdı. Dolayısıyla Ögödey zamanında posta memurlarının yiyecek ve içecekleri konusunda belli bir standart uygulamalar getirilmiştir. Uygulamaya göre her memura günde 500 gram et, 500 gram un, bir *sheng* pirinç, bir şişe üzüm şarabı temin edilmiştir (Song vd., 1976, s. 2584). Shizu döneminde de bu kural değişmemiştir.

Yuan Sülalesi döneminde posta istasyonlarında kullanılan hayvanlar arasında at ve ineğin kullanım oranı oldukça yüksek idi. Bunlar arasında at kullanılan posta istasyonlarının sayısı 915 idi ve bu Yuan Sülalesi sınırları içerisinde yer alan bütün posta istasyonlarının %56.4’ünü teşkil ediyordu. Öte yandan Yuan Sülalesi döneminde posta istasyonlarında en çok da at kullanılmış olup, posta istasyonlarında kullanılan toplam at sayısı 44301 ulaşmıştır. 8889 sayısıyla inek ikinci sırayı ve 6007 sayısıyla eşek üçüncü sırayı oluşturmuştur (Wang 2005, s. 32).

Uygur sivil belgelerinde atların posta istasyonlarında kullanıldığına dair bilgiler şu şekilde geçmektedir:

(1) *tonuz yıl üçünç ay bir otuz-ka* (2) *masmadar-lar-nıñ bir yol atın* (3) *tayakı-takı yolçı-ka birzün*. “ Domuz yılı üçüncü ayın 21. gününde Masmadar’ların bir sefer atını Tayakı’daki yolcuya versin.” (Li, 1996, s. 190 [2]).

(1) *koyın yıl yitiñç ay* (2) *yağirmike öñtün çerig-tin* (3) *at algalı kelgüçi* (4) *adam togrıl-ka susañ-ka* (5) *balık-ta müngü* (6) *iki at-ta bağag-a-tag* (7) *yos-inta bolmuş terz* (8) *bir at ulag* birip iki (9) *kün birip üç bakır* (10) *kümiş kopçır-ka tutz-un*. “Koyun yılı, yedinci ay(ın) yirmisinde ileri (doğudaki) ordy-dan at almak için gelen Adam Togrıl’a (ve) Susañ’a şehirde binilecek iki attan Bağakatag (?) nizamına aykırı olarak bir atı ulak (atı olarak) verip iki gün (için) verip üç bakır gümüş kupçır’ı yerine geçsin.” (Li, 1996, s. 198 [3]; USp.53; Clark 105).

(1) *koy(ı)n yıl sekizinç ay yeti yañ-ka* (2) *toksın-takı yeti eli bar* (3) *kepez algalı barguçı yigençük-(4)-ke turmuş-ka ambı-ka*(5) *bargu eki at-ta* (6) *baçağatag yos-inta* (7) *bolmuş ters bir at ulag* berip üç bakır kümiş kupçır-ka tutz-un. “ Koyun yılı, sekizinci ay(ın) yedi (nci) gününde Toksın’daki yedi ili var (?) pamuk almak için giden Yigençük-e Turmuş’a, Ambı’ya gidecek iki attan Bağatag nizamına aykırı olarak bir ulak atı verip üç bakır gümüş kupçır yerine geçsin.” (USp 53; Clark 106; Li, 1996, s. 198[8]).

(1) *kaçan küke-niñ* (2) *koy(ı)n yıl onunç ay bir* (3) *yegirmi-ke bor sıgtugalı* (4) *kelgüçi kurla ilçi kan* (5) *ilçi soktu ilçi* (6) *ulag-ka balık-ta müngü* (7) *altı at ulag-ka bağag-a-* (8) *tag yos-inta bolmuş* (9) *terz bir at* iki kün (10) *birip uç bakır kümiş* (11) *kupçır-ka tutz-un* “ Kaçan Köke’nin koyun yılı, onuncu ay (ın) on birinde bor sıgtugalı (?) gelen sırasıyla elçi Kan, elçi Soktu, Elçi Ulak’a şehirde binilecek altı ulak atı, Ulak’a Bağaga-tag nizamına aykırı olarak bir atı iki gün (için) verip üç bakır gümüş kupçır yerine geçsin.” (USp 53. Clark 107; Li, 1996, s. 199, 4.10c[7]).

(1) *korumçı ogul-nuñ* (2) *koy(ı)n yıl bir yegirmiş ay* (3) *bir otuz-ka bor-çı* (4) *salgar-ka bor tarıgalı* (5) *balık-ta müngü bir* (6) *at ulag bağag-a tag* (7) *yosinta bolmuş ters birip bir yarım bakır kümiş kupçır-ıña tutz-un*.“ Korumçı Oğul’un. Koyun yılı, on birinci ay (ın) yirmi

birinde şarapçı Salgar'a şarap üretmek için şehirde binilecek bir ulak atı Baçaga-tag nizamına aykırı olarak verip bir buçuk bakır gümüş kupçır yerine geçsin." (USp 53; Clark 108; Li, 1996, s. 199, 4.10d[6]).

(1) bir **at** bir(tim) (2)yont yılı kupçır kümüş-ke alı(p) koço-ka barır-ka kelir-ke yawt bağı-ka bir **at ulag** altım men asan bititim (3) takıgu yıl bir yigirmiş ay yiti yağı-ka eñürün ilçi-ke yar-ka bargu on **at** teğinçe temür yastuk-ı bir **at** bir-tüm " Bir at verdim. At yılı kupçır (vergisinin) gümüşü (için) Koço'ya gider gelirken Yawt Bahşı'ya bir at ulağı ben Asan yazdım. Tavuk yılı 11. ayın yedinci gününde Angürün İlçi'ye Yar'a gidecek 10 at için, ben Temür Yastukı bir at verdim." (Li, 1996, s. 320 [2]).

Sonuç

At, tarihi süreç boyunca Türklerin siyasi, iktisadi ve kültürel yaşamının önemli bir parçasını oluşturmuştur. Konargöçer Türk toplumunda at, Türklerin yaşadığı coğrafyalarda siyasi açıdan egemen bir güç olması için önemli bir iktisadi kaynak sağlamıştır. Yerleşik yaşam tarzını benimseyerek tarımla uğraşan Uygurlarda da at, ilk olarak devlet hazinesinin en önemli gelir kaynaklarından birini oluşturmuş ve mal-mülk cinsinden ödenen vergiler arasında at vergi ödeme aracı olarak kullanılmıştır. Bunun yanında atın Uygurlar arasında ulaşım aracı olarak kullanıldığı özellikle Cengiz Han döneminde İmparatorluk sınırları içerisinde kurulan posta ulaşım işlerinde önemli bir haberleşme aracı olarak kullanıldığı görülmüştür. Bunun yanında Koço Uygurlarının bireyler ile devlet arasında veya bireylerin kendileri arasında düzenledikleri sözleşme belgelerinde atın cezai ödeme olarak farklı statüde bulunan ülke yöneticilere ödendiği tespit edilmiştir.

Kaynakça

- Arat, R. R. (2002). Eski Türk Hukuk Vesikaları. *Türkler Ansiklopedisi*, C. 2. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1599-1643.
- Brose, M. C. (2000). Moğol Hâkimiyeti Altında Uygurlar. *Türkler Ansiklopedisi*, C. 2. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 434-444.
- Clark, V. L. (1975). *Introduction to the Uyghur Civil Documents of East Turkestan* (13th-14thcc.). Bloomington: Dissertation of Indiana University, Ph. D.
- Çandarlıoğlu, G. (2013). *Uygur Devletleri Tarihi ve Kültürü*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- İzgi, Ö. (1987). *Uygurların Siyasi ve Kültürel Tarihi* (Hukuk Vesikalarına Göre). Ankara: Türk Kültürünü Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- İzgi, Ö. (2000). *Çin Elçisi Wang Yan-te'nin Uygur Seyahatnamesi*. Ankara: TTK Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (2015). *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Li, J. (1996). *Tulufan Huihuwen Shehui Jingji Wenshu Yanjiu* (Turfan Uygurların Sosyal ve İktisadi Vesikaları Üzerine Araştırma). Ürümcü: Xinjiang Renmin Chuban She.
- Liu Xu (1975). *Jiu Tangshu* (Eski Tang Yıllığı). Pekin: Zhonghua Shuju.
- Ouyang Xiu ve diğ., (1974-1975). *Xin Tangshu* (Yeni Tang Yıllığı). Pekin: Zhonghua Shuju.
- Oda, J. (1978). Uighuristan. *Acta Asiatica, Bulletin of the Institute of Eastern Culture*. 34, 21-46.
- Özyetgin, A. M. (2004). *Eski Türk Vergi Terimleri*. Ankara: Köksav Yayınları.

- Özyetgin, A. M. (2011). Turfan Uygurlarında Ceza Hukukuyla İlgili Uygulamalar. *Bellekten*, LXXV, 337-360.
- Özyetgin, A. M. (2014). *İslam Öncesi Uygurlarda Toprak Hukuku*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Radloff, W. (1928). *Uigurische Sprachdenkmäler*. Materialien. Nach dem Tode des Verfassers mit Ergänzungen von S. Malov herausgegeben, Leningard. (USp)
- Sayit, M ve İsrampil, Y. (2000). *Kadimki Uygur Yezikidiki Vesikalar*. Ürümçi: Xinjiang Halk Neşriyatı (Sayit-Yüsüp).
- Song Lian ve diğ., (1976). *Yuanshi (Yuan Sülalesi Yıllığı)*. Pekin: Zhonghua Shuju.
- Tuo Tuo (1977). *Songshi (Song Sülalesi Yıllığı)*. Pekin: Zhonghua Shuju.
- Wang Lei (2005). *Yuandai de Chumu Ye ji Mazheng zhi Tanxi (Yuan Sülalesi Döneminde Hayoancılık ve At Politikası Üzerine Araştırma)*. Pekin: Shuoshi Xuewei Lunwen, Zhongguo Nongye Daxue, Renwen yu Fazhan Xueyuan.
- Wang Lei ve Zhang Farui (2011). Luelun Yuandai de Mazheng (Yuan Sülalesi Dönemindeki At Politikası Hakkında Deneme). *Gujin Nongye*, 1, 63-72.
- Yamada, N. (1993). *Sammlung uigurischer Kontrakte*. Hrsg. von Juten Oda, Peter Zieme, Hiroshi Umera und Takao Moriyasu. 1-3. Osaka.

İnternet Kaynakları

- <https://baijiahao.baidu.com/s?id=1713661303719222919&wfr=spider&for=pc>, [Erişim Tarihi: 15.02.2022].
- <https://zhidao.baidu.com/question/586670122899135085.html>, [Erişim Tarihi: 15.02.2022].
- <https://baike.baidu.com/item/%E8%B7%AF/6635394?fr=aladdin>, [Erişim Tarihi: 10.02.2022].